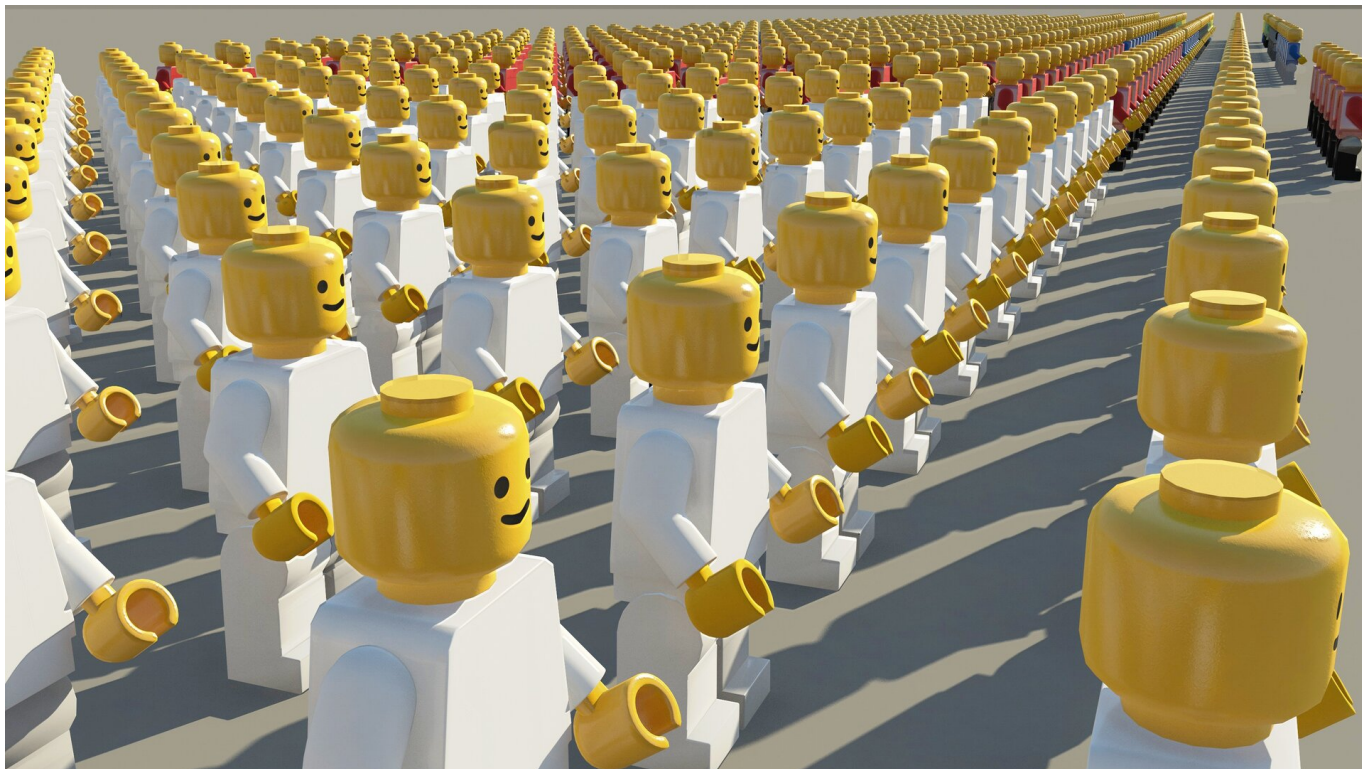

Jak demokratycznie podjąć decyzję?

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Schemat](#)
- [Sprawdź się](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Jak demokratycznie podjąć decyzję?

Źródło: domena publiczna.

Pomyśl, dlaczego ktoś może decydować o twoim życiu i czegoś ci zabraniać? Na przykład dlaczego nie możesz pić alkoholu, nie będąc pełnoletnim? Jest to nielegalne, czyli niezgodne z obowiązującym prawem, ale kto uchwalił to prawo? Zrobił to parlament – kto jednak wybrał ten parlament i dał mu możliwość decydowania? Parlament wybrali obywatele, lecz i tu można zapytać, kto przyczynił się do tego, by obywatele decydowali o czyimś życiu i wyborach.

Twoje cele

- Poznasz historię i ideę powstawania demokracji
- Wyjaśnisz różnice między różnymi formami demokracji.
- Przeanalizujesz paradoksy związane z demokracją.
- Porównasz metody podejmowania decyzji.

Przeczytaj

Filozofia polityczna

Filozofia polityczna stawia zatem pytanie: dlaczego demokracja? Na czym polega jej wartość? Jakie są jej silne i słabe strony? Co czyni ją lepszą (lub gorszą) od innych ustrojów? Co uzasadnia taki model rządzenia?

Filozofia nie ma monopolu na refleksje nad polityką. Dyscypliny zajmujące się polityką to chociażby politologia i socjologia. Filozofia stara się jednak stawiać pytania fundamentalne, dotyczące najbardziej ogólnych założeń. To pytania, na które nie zawsze można odpowiedzieć, odwołując się do wyników badań empirycznych, lecz jedynie do określonych racji.

Rolą filozofii jest stawianie pytań. Niektórzy złośliwie powiedzą, że filozofia tylko stawia pytania, nie dając w zamian żadnych ważnych odpowiedzi. Co prawda inne dziedziny nauki również zadają pytania, ale do specyfiki refleksji filozoficznej należą rozważania dotyczące rzeczy fundamentalnych, podstawowych – spraw, nad którymi inni przechodzą do porządku dziennego.

Źródło: domena publiczna.

Czy demokracja jest lepsza od monarchii?

Kryteria są względne, bo ustrój może być lepszy lub gorszy dla jakiegoś społeczeństwa w określonym czasie i warunkach. Dla niektórych państw lepsza jest monarchia, a dla innych – demokracja.

Do tradycyjnych pytań filozofii politycznej należało zagadnienie wyboru najlepszego ustroju politycznego. Dla starożytnych filozofów był to wybór pomiędzy demokracją, monarchią i oligarchią. Oczywiście pojęcia te mają obecnie już nieco inne znaczenie, niż miały w przeszłości. Demokracja, mimo, że sama nazwa oraz idea pochodzą ze starożytnych Aten, ma już zupełnie **inne znaczenie**. Filozofia jest dziedziną krytycznego myślenia – krytycznego, czyli pytającego o kryteria. W przypadku ustroju

będzie to zatem refleksja nad tym, co sprawia, że dany ustrój jest lepszy lub gorszy od innych i co rozumiemy pod takimi określeniami.

Legitymizacja demokracji

Filozofia polityczna pyta o uzasadnienie, czyli wzywa do podania argumentów. Pytanie „dlaczego” jest pytaniem o **legitymizację**, czyli właśnie uzasadnieniem prawomocności danej formy społecznej. Parlament posiada legitymizację, ponieważ został wyłoniony w wyborach. Co jednak uzasadnia samą demokrację? Odpowiedzi na to pytanie mogą być dwojakiego rodzaju: empiryczne lub racjonalne.

Odpowiedź **empiryczna**, czyli odwołująca się do doświadczenia (np. do prowadzonych badań lub analizy dziejów) mogłaby twierdzić, że demokracja jest najlepszym **ustrojem**. Pozwala ona na najpełniejszy rozwój państw, umożliwia największej liczbie ludzi uczestnictwo w życiu społecznym, zapewnia pokój i łagodzi konflikty społeczne.

Odpowiedź **racjonalna** nie będzie odwoływała się do doświadczenia, lecz do zasad, idei lub wartości. Zgodnie z doświadczeniem demokracja przynosi pokój, lecz ktoś mógłby zapytać, czy pokój jest rzeczywiście wartością, która uzasadnia wprowadzenie demokracji. Odpowiedź racjonalna mogłaby być zatem taka, że demokracja to ustrój polityczny najbardziej sprawiedliwy, który dzieli władzę w najlepszy sposób.

Definicje i paradoksy demokracji

Klasyczna definicja **demokracji** mówi o tym, że jest to sposób sprawowania władzy oparty na woli większości. Oznacza to, że obywatele podejmują decyzje **wprost**, bez **reprezentantów** znanych nam współcześnie. W głosowaniu powinni brać udział wszyscy uprawnieni obywatele, nie zaś posłowie lub senatorowie.

Ciekawostka

W starożytnej Grecji demokracja oznaczała władzę ludu. Prawo głosu miał każdy obywatel. Należy przy tym pamiętać, że obywatelami byli jedynie wolni mężczyźni – w praktyce około 10% społeczności Aten. Według dzisiejszych kryteriów trudno uznać, że był to ustrój demokratyczny – wykluczał bowiem z procesu decyzyjnego większość mieszkańców.

Philip von Foltz, *Mowa pogrzebowa Peryklesa*, 1852 – Symbolem greckiej demokracji jest agora, czyli plac – miejsce spotkań i dyskusji obywateli. Obraz przedstawia wyobrażenie autora na temat dawnego placu.
Źródło: domena publiczna.

Demokrację da się jednak rozumieć szerzej – jako sposób podejmowania decyzji. Przypuśćmy, że trzeba podjąć decyzję o wyborze miejsca na wycieczkę klasową. Decyzję taką może podjąć wychowawca lub dyrektor szkoły. Taki sposób mógłby być jednak niezadowolający dla uczniów, których opinia będzie tu pominięta. Decyzję może podjąć też rada rodziców, którzy „w imieniu swoich dzieci” zadecydują o wyjeździe. Jeżeli chcielibyśmy podjąć decyzję w sposób demokratyczny, to powinna być ona podjęta przez samych zainteresowanych – uczennice i uczniów.

Demokracja jest sposobem podejmowania takich decyzji, który uwzględnia każdego członka tej grupy. Takie postawienie sprawy rodzi jednak wiele ogólnych i bardziej szczegółowych problemów. Ktoś mógłby powiedzieć, że uczniowie nie powinni sami podejmować decyzji w sprawie wycieczki. Taki wyjazd nie tylko bowiem jest atrakcyjną formą spędzenia czasu, ale powinien przy okazji czegoś nauczyć – np. o historii danego kraju. Czy w takim razie taka decyzja powinna zostać w rękach wyłącznie uczniów?

Inny, bardziej szczegółowy problem dotyczy **procedury**, według której podejmuje się decyzje. Przypuśćmy, że w klasie jest

W każdej grupie ludzi czasem rodzi się potrzeba lub konieczność, by podjąć decyzję na temat sprawy dotyczącej wszystkich członków grupy. Demokracja jest sposobem podejmowania takich decyzji, który uwzględnia każdego członka tej grupy.

Źródło: domena publiczna.

dwadzieścioro uczniów. Jedenaścioro z nich chce jechać do Krakowa, dziewięcioro do Warszawy. Czy wyjazd do Krakowa byłby słuszną decyzją? Potrzeby dziewięciu uczniów byłyby tu przecież nieuwzględnione. Może więc należałoby ustalić, że wiążąca decyzja zostanie podjęta dopiero wtedy, gdy zgodzi się na nią co najmniej piętnaścioro uczniów. Czy to sprawi, że decyzja będzie lepsza? Może uczniowie powinni dyskutować dopóty, dopóki nie będzie wśród nich jednomyślności. Tylko czy taka dyskusja nie zajęłaby zbyt dużo czasu?

Wskaźniki demokracji

Współcześnie politolodzy starają się porównywać, które kraje są bardziej, a które mniej demokratyczne. Sytuacja danego kraju jest analizowana pod następującymi względami:

- Czy w danym państwie wybory przebiegają prawidłowo i czy istnieje pluralizm polityczny?
- Czy są zapewnione swobody obywatelskie?
- Jak funkcjonuje administracja publiczna?
- Czy obywatele angażują się (partycypują) w działalność publiczną?
- Jak wygląda kultura polityczna w danym kraju?

Na podstawie szczegółowych pytań badacze dzielą kraje na „demokracje pełne”, „demokracje wadliwe”, „systemy hybrydowe”, „systemy autorytarne” oraz „systemy totalitarne” zgodnie z przyjętą skalą od 0 do 9. Pozwoliło to stworzyć mapę porównującą nie deklaratywne ustroje polityczne, ale faktyczne sposoby sprawowania władzy. Demokracja jako zasada sprawowania władzy jest bowiem wpisana w konstytucje większości państw. Rzeczywistość jest jednak o wiele bardziej skomplikowana.

Do pytań o demokrację często włącza się ciekawe i trudniejsze pytanie, które zawarte jest w kategorii „demokratyczna kultura polityczna”. Dotyczy ono tego, w jakim stopniu dane społeczeństwo preferuje rządy [technokratyczne](#), czyli koncepcję ustroju, w którym rządzą eksperci, specjaliści, którzy posiadają specjalistyczną wiedzę i pełnią określone funkcje w nauce lub gospodarce. Technokraci często mają aspiracje polityczne wynikające z tego, że potrafią efektywnie zarządzać sferą gospodarki i nauki. Pomaga im w tym społeczne przekonania, iż specjalista posiada pewne kompetencje, wychodzące poza obszar, którym początkowo się zajmował. W tym przypadku, im większe jest poparcie takiego rozwiązania, tym mniej punktów się otrzymuje.

Wskaźnik demokracji opiera się na 60 wskaźnikach pogrupowanych w pięciu różnych kategoriach: proces wyborczy i pluralizm, swobody obywatelskie, funkcjonowanie administracji publicznej, partycypacja polityczna oraz kultura polityczna. Kraje z przedziału 8–10 to pełne demokracje; z przedziału 6–7,99 to wadliwe demokracje; z przedziału 4–5,99 to systemy hybrydowe; z przedziału 0–3,99 to systemy autorytarne (oprac. na podst. „The Economist”).

Słownik

demokracja

od gr. *δημος*, *demos* – lud i *κράτος*, *kratos* – władza; dosłownie – rządy ludu, ludowładztwo) ustrój polityczny, w którym władza sprawowana jest przez ogół obywateli; powstała w starożytności i była zestawiana z arystokracją (władza sprawowana przez grupę ludzi) i monarchią (władza w rękach jednostki)

demokracja bezpośrednia

system polityczny, w którym decyzje są podejmowane bezpośrednio przez obywateli, bez udziału polityków czy reprezentantów; decyzje podejmuje się najczęściej w formie plebiscytów czy referendum

demokracja przedstawicielska

system polityczny, w którym władza jest sprawowana przez obywateli za pośrednictwem wybranych przez nich reprezentantów – posłów, senatorów, radnych

legitymizacja

uzasadnienie lub uprawomocnienie istnienia jakiejś instytucji społecznej, np. państwa

monarchia

(z gr. *μόναρχος*, *mónarchos* – jedyny władca) ustrój polityczny, w którym władza jest sprawowana przez jedną osobę nazywaną monarchą; władza ta ma najczęściej charakter dziedziczny, czyli nie pochodzi z wyborów oraz jest dożywotnia; pierwotnie władza monarchy była nieograniczona – dotyczyła zatem władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej; współczesne monarchie są dość mocno ograniczone przez wybierany parlament oraz niezależną władzę sądową

ustrój polityczny

sposób, w jaki jest zorganizowane państwo oraz podejmowane są w nim decyzje; według Arystotelesa ustrój oznacza *ujęcie w pewien porządek władz w ogóle, a przede wszystkim naczelną z nich, to jest rządu*; we współczesnej politologii pojęcie to zyskało bliskie sobie koncepcje, takie jak: system polityczny, system konstytucyjny, system rządów i reżim polityczny

technokracja

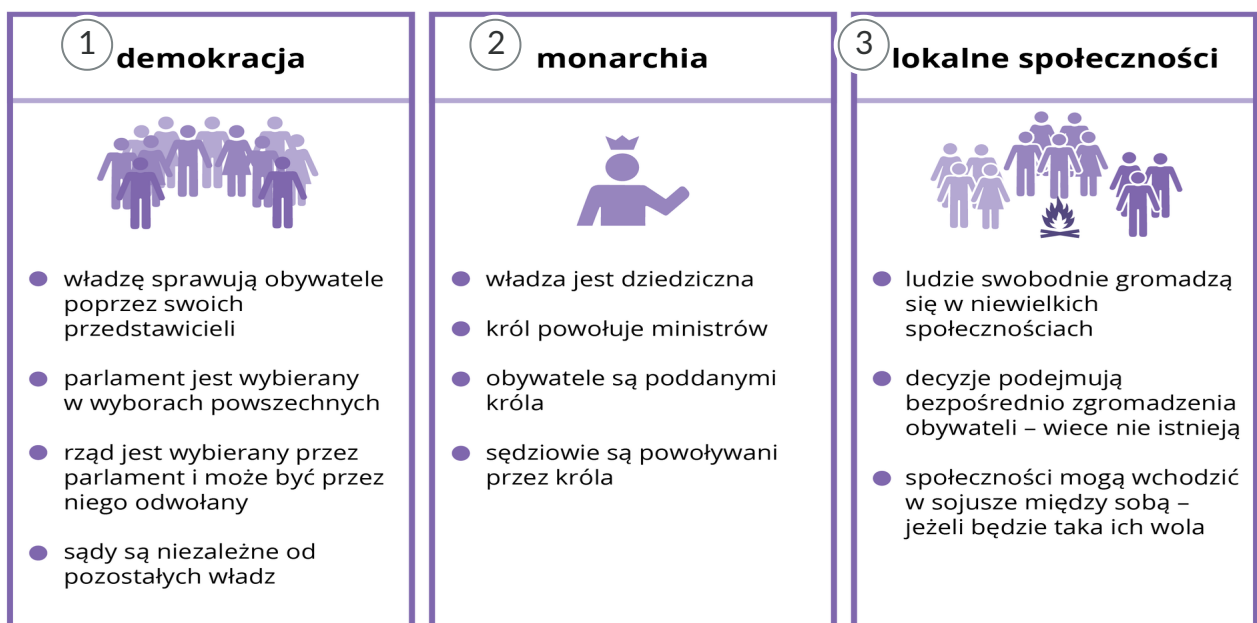
(z gr. *techno* – umiejętność oraz *kratos* – władza) model ustroju społecznego, opartego na wiedzy fachowej i specjalistycznej; zakłada, że nauka i technika są w stanie osiągnąć wiedzę o tym, jak prawidłowo zarządzać społeczeństwem, a zatem władza powinna

znajdować się w rękach specjalistów, technokratów, nie zaś polityków; w tej wizji demokracja i towarzyszący jej proces polityczny są zbędne

Schemat

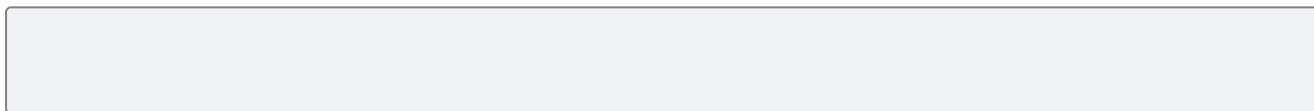
Polecenie 1

Poniżej znajduje się schemat prezentujący trzy możliwe sposoby sprawowania władzy. Przyjrzyj się, jakie występują między nimi różnice i podobieństwa: kto podejmuje decyzje i w jaki sposób. Zapisz plusy i minusy każdego z nich.

Polecenie 2

Spróbuj skonstruować swój własny idealny ustrój, składający się z wybranych przez ciebie elementów, pochodzących z trzech zaprezentowanych form sprawowania władzy. Uzasadnij swoją decyzję.

Sprawdź się

Pokaż ćwiczenia:

Ćwiczenie 1

Zaznacz wszystkie synonimy terminu „legitymizacja”.

☐ krytyka

☐ uzasadnienie

☐ popieranie

☐ usankcjonowanie

☐ wybór

Ćwiczenie 2

Czym różni się filozofia polityczna od politologii? Przyporządkuj elementy do odpowiadających im dziedzin.

filozofia polityczna

analizuje politykę „w ogólności”

zadaje pytania fundamentalne

opisuje rzeczywistość polityczną

politologia

przede wszystkim prowadzi analizy teoretyczne

posługuje się badaniami empirycznymi

analizuje wydarzenia bieżące

Ćwiczenie 3

Rozważając pytanie o uzasadnienie demokracji, można dać odpowiedź empiryczną lub racjonalną. Przyporządkuj różnego rodzaju odpowiedzi do jednej lub drugiej kategorii.

odpowiedź empiryczna

Idee demokracji najlepiej odzwierciedlają ideę sprawiedliwości.

odpowiedź racjonalna

Demokracja oparta jest na uniwersalnych wartościach.

Ustrój demokratyczny jako jedyny jest zgodny z naturą ludzką.

Demokracja jest najpopularniejszą formą ustroju politycznego na świecie.

Statystycznie demokracja włącza w procesy polityczne więcej obywateli.

W państwach demokratycznych zaobserwowano mniej konfliktów społecznych.

Ćwiczenie 4

Demokracja ma początek w starożytnych Atenach. Niektórzy twierdzą jednak, że tamtejszy ustrój nie spełniałby współczesnych kryteriów państwa demokratycznego. Dlaczego?

Ćwiczenie 5

Przypomnij sobie, jak działają procedury wyborcze. Przypuśćmy, że twoja klasa, podobnie jak w podanym przykładzie, musi zdecydować o celu wycieczki. Jaki sposób liczenia głosów nadaje się według ciebie do tego najlepiej i dlaczego?

Ćwiczenie 6

Wskaźnik demokracji to narzędzie, które próbuje porównać stan demokracji w poszczególnych krajach. Jak sądzisz, dlaczego wiara w technokrację jest niżej oceniana w indeksie demokracji?

Ćwiczenie 7

Pomyśl, jakie konsekwencje mogłoby przynieść wprowadzenie pełnej demokracji bezpośredniej, w zgodzie z koncepcją proponowaną przez Rousseau, na terenie naszego państwa.

Mawia się, że demokracja to rządy większości z poszanowaniem praw mniejszości. Wróćmy do decyzji w sprawie wycieczki szkolnej. Przypuśćmy, że w głosowaniu 19 uczennic i uczniów głosowało za wyjazdem do Krakowa, a jeden uczeń za wyjazdem do Warszawy. Zdecydowana większość zatem podjęła określoną decyzję. Co zrobić jednak z tą jedną osobą, która miała odmienne zdanie? W jaki sposób przekonać ją, że musi ulec woli większości? A może masz jakieś inne rozwiązanie? Na potrzeby tego eksperymentu myślowego przyjmijmy, że cała klasa musi jechać razem w jedno miejsce. Nie może zatem być tak, że ta jedna osoba nie pojedzie.

Dla nauczyciela

Autor: Tadeusz Mincer

Przedmiot: filozofia

Temat: Jak demokratycznie podjąć decyzję?

Grupa docelowa: III etap edukacyjny, uczniowie liceum, technikum; zakres rozszerzony

Podstawa programowa:

Zakres rozszerzony

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

III. Wybrane problemy filozofii.

10. Wybrane spory z zakresu filozofii polityki. Uczeń, definiując odpowiednie terminy i analizując argumenty, rekonstruuje następujące spory:

- 1) o naturę społeczeństwa (indywidualizm – kolektywizm);
- 3) o naczelne wartości życia społecznego (liberalizm kulturowy – konserwatyzm);

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje obywatelskie;
- kompetencje w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji.

Cele operacyjne:

- Poznasz historię i ideę powstawania demokracji
- Wyjaśniesz różnice między różnymi formami demokracji.
- Przeanalizujesz paradoksy związane z demokracją.
- Porównasz metody podejmowania decyzji.

Cele operacyjne. Uczeń:

- rozpoznaje znaczenie filozofii jako istotnej części dziedzictwa kultury śródziemnomorskiej;
- podejmuje rzetelną dyskusję filozoficzną oraz formułuje w niej jasne i uzasadnione stanowisko;
- dostrzega w poglądach filozofów paradygmaty myślowe, które są obecne w kulturze na przestrzeni wieków.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- prezentacja,
- symulacja,
- dyskusja moderowana.

Formy zajęć:

- praca indywidualna;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami i dostępem do internetu, słuchawki;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda.

Materiały pomocnicze:

- kartki z opisem ról.

Przebieg lekcji:

Faza wprowadzająca

1. Nauczyciel przedstawia uczniom temat lekcji, a następnie wyświetla schemat interaktywny z materiału – trzy możliwe sposoby sprawowania władzy.
2. Następnie, wspólnie z uczniami, omawia poszczególne sposoby sprawowania władzy: monarchię, demokrację oraz społeczności lokalne. Do każdej z nich uczniowie podają przykłady: historyczny i współczesny.

Faza realizacyjna

1. **Symulacja.** Zasadnicza część zajęć polega na symulacji podejmowania decyzji w sposób demokratyczny. Decyzja ma dotyczyć wspólnego wyjazdu na wycieczkę – tego, czy wszyscy uczniowie z klasy jadą, czy tylko część uczniów, oraz tego, jak podzielić opłatę za wyjazd.
2. Uczniowie mają podjąć decyzję na podstawie następujących zasad (na potrzeby symulacji zasady w niniejszej propozycji są z góry narzucone, jednak można tak przeprowadzić zajęcia, by również zasady ustalić w sposób demokratyczny i/lub demokratycznie je zatwierdzić):
 - a) decyzja ma zostać podjęta wspólnie przez wszystkich uczniów, co oznacza, że cała

grupa musi zostać zaangażowana i głos każdej osoby należy wziąć pod uwagę;

b) postanowienia muszą być uznane przez wszystkich, zatem, jeśli nie będą odpowiadać danej osobie, nie mogą być podważone;

c) każda osoba ma prawo do wyrażania własnego zdania oraz przedstawienia swoich argumentów;

d) każdy uczeń przed rozpoczęciem symulacji otrzymuje kartę z informacją o swojej sytuacji, którą będzie się kierował podczas tej symulacji – podejmując decyzję musi uwzględnić okoliczności rodzinne i finansowe;

e) koszt wycieczki wynosi 1500 zł i nie może być obniżony; uczniowie mogą jednak zdecydować, że osoby mniej zamożne płacą mniejszą kwotę (np. 1000 zł), a różnicę pokrywają osoby bardziej zamożne;

f) decyzję należy podjąć poprzez głosowanie w odpowiednich fazach – nie można wstrzymać się od głosu.

3. Nauczyciel tłumaczy uczniom zasady symulacji i upewnia się, że uczniowie je zrozumieli. Następnie rozdaje uczniom kartki z opisem ról. Każdy otrzymuje jedną z czterech opisanych poniżej. Każda z ról powinna być była obsadzona przez jednakową liczbę osób. Ważne jest, by uczniowie nie ujawniali pozostałym osobom przypisanej roli. Opisy ról:

A. Bez problemu stać mnie na pokrycie kosztów wycieczki. Mogę zapłacić wyższą kwotę, ale maksymalnie 2000 zł.

B. Stać mnie na pokrycie kosztów wycieczki. Jeśli będzie trzeba, mogę zapłacić 100–200 zł więcej, ale będzie to dla mnie znaczny wydatek.

C. Stać mnie na pokrycie kosztów wycieczki, ale to dla mnie dość duży wydatek i nie mogę zapłacić więcej.

D. Nie stać mnie na pokrycie kosztów wycieczki. Mogę zapłacić maksymalnie 1000 zł.

Przed rozpoczęciem symulacji nauczyciel zachęca uczniów, by wczuli się w przypisaną im rolę.

4. W pierwszej fazie uczniowie powinni zdecydować o sposobie, w jaki podejmują decyzję. Chodzi o ustalenie, przy pomocy jakiego rodzaju większości (względnej czy bezwzględnej) będą głosowane decyzje oraz czy głosowanie ma być tajne czy jawne. Nauczyciel powinien wyjaśnić uczniom różnice między tymi podejściami oraz wynikające z nich konsekwencje. Głosowanie w tej sprawie, podobnie jak następne, powinna poprzedzać krótkotrwała dyskusja, w którym każdy z uczestników ma maksymalnie jeden głos.
5. W drugiej fazie należy ustalić, czy dopuszcza się, że niektóre osoby nie pojadą na wycieczkę, czy też na wycieczkę muszą jechać wszyscy uczniowie.
6. W trzeciej fazie uczniowie decydują o podziale kosztów wyjazdu. Tu również decyzja ma zostać podjęta przez głosowanie. Uczniowie mogą zdecydować, że każdy płaci tyle samo – to jednak może wykluczyć niektóre osoby i być sprzeczne z ustaleniami z fazy drugiej. Jeżeli uczniowie zdecydują się różnicować opłaty, to należy je ustalić w taki sposób, by ogólny bilans wpłat się zgadzał.

7. W fazie czwartej uczniowie głosują nad tym, czy uznają podjętą wcześniej decyzję. Ta faza nie polega na ponowieniu głosowania z fazy trzeciej, ale na sprawdzeniu, czy uczniowie zgadzają się z podjętymi wcześniej postanowieniami.

Faza podsumowująca

1. Po podjęciu finalnej decyzji nauczyciel informuje uczniów o zakończeniu symulacji i przejściu do podsumowania. W jego ramach uczniowie powinni odpowiedzieć na następujące pytania:
 - *Czy łatwo było wczuć się w swoją rolę i przedstawiać argumenty?*
 - *Czy sposób, w jaki podejmowano decyzję, był dobry? Czy gdyby uczestnicy symulacji mogli zmienić reguły ustanowione w fazie pierwszej i drugiej, co chcieliby zmienić?*
 - *Czy podejmując decyzję kierowali się bardziej interesem własnym czy dobrej grupy?*
 - *Czy decyzja, którą ostatecznie podjęto, była dobra? Co oznacza, że decyzja jest dobra lub zła? (np. czy o ocenie decyzji świadczy sposób jej podejmowania czy jej treść?)*
 - *Czy łatwo było zaakceptować decyzję, która była niezgodna z moimi preferencjami?*

Praca domowa:

1. Zadaniem uczniów jest poszukanie informacji, w jaki sposób w ich gminie obywatele mogą włączać się w procesy podejmowania decyzji – niezależne od wyborów samorządowych. Chodzi o wszelkie formy partycypacyjne typu budżet obywatelski, referenda lokalne, rady sołeckie, rady osiedla itp. Informacje na ten temat uczniowie znajdą na stronach internetowych swojej gminy. W szczególności uczniowie powinni sprawdzić, czy gmina proponuje podobne metody osobom niepełnoletnim (np. młodzieżowy budżet obywatelski, młodzieżowa rada miasta itp.).

Materiały pomocnicze:

- Król M., *Pora na demokrację*, 2015.
- *Dlaczego demokracja?*, „Filozofuj”, 2015, Nr 5.
- Uziębło P., *Demokracja partycypacyjna*, Gdańsk 2009.

Materiały pomocnicze:

- Baer U., *Gry dyskusyjne*, Lublin 2000.
- Femiak T., *O sztuce uświadomionego mówienia – czyli jakiej filozofii uczniowie potrzebują?*, w: „Edukacja Filozoficzna” 32(2001), s. 147–160.

Wskazówki metodyczne opisujące różne zastosowania danego multimedium:

- Grafika interaktywna może służyć również podczas innych zajęć z zakresu filozofii polityki, a także podczas zajęć z historii lub WOSu.
- Nauczyciel może wykorzystać schemat interaktywny do podsumowania zajęć, a polecenia mu towarzyszące – jako zadanie domowe.

